

Zdeňka Hladká – Olga Martinová

**Slova v soukromých dopisech
Lexikografická sonda**

Masarykova univerzita
Brno 2012

Zdeňka Hladká – Olga Martinová

Slova v soukromých dopisech
Lexikografická sonda

Masarykova univerzita
Brno 2012

Tato publikace vznikla a byla vydána v rámci grantového projektu č. 406/10/0823 (Soukromá korespondence 20. století. Rozšíření korpusových zdrojů, nové možnosti lingvistického využití) podporovaného Grantovou agenturou ČR.

Recenzentky:

prof. PhDr. Marie Krčmová, CSc.

PhDr. Jarmila Bachmannová, CSc.

© 2012 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-7555-9 (online : pdf)

ISBN 978-80-210-6112-5 (vázaná vazba)

DOI : 10.5817/CZ.MUNI.M210-6112-2012

Předmluva

Soukromé osobní dopisy dlouhodobě poutají pozornost badatelů řady humanitních oborů, zejména historiků, literárních vědců, v novější době též sociologů, psychologů aj. Zájem o soukromou korespondenci narůstá také v oblasti výzkumu jazyka. Potvrzuje to mj. množství edičních aktivit, na nichž se výraznou měrou podílejí – přinejmenším doprovodnými analýzami – právě lingvisté (připomeňme edice korespondence Karla Čapka, Franze Kafky, Boženy Němcové, Jiřího Voskovce a Jana Wericha, připravované edice korespondence Karla Havlíčka Borovského, Bedřicha Smetany). Aktuálnost a závažnost výzkumu soukromé korespondence ukázala i konference *Korespondenční texty a jejich lingvistické využití* (Brno 2011), která představila pestrou škálu současné teoretické i metodologické reflexe jazykové stránky soukromých dopisů. Lingvistická přitažlivost korespondenčního materiálu souvisí s mnohokrát deklarovanými charakteristickými kontrasty epistolárního stylu [SKWARCZYŃSKA 1975 aj.], k nimž patří zejména: a) mluvenost – psanost (v propojení s relací nespisovnost – spisovnost); b) dialogičnost – monologičnost; c) neliterárnost – literárnost (i dopisy zcela běžných pisatelů oscilují mezi těmito dvěma póly); d) individuálnost – konvenční stylizovanost.

V Ústavu českého jazyka Filozofické fakulty Masarykovy univerzity se od 90. let 20. století zabýváme sběrem, korpusovým zpracováním a analýzou osobních dopisů řadových pisatelů. Pro potřeby lingvistického výzkumu jsme vytvořili sociolingvisticky, dialektologicky a zčásti též gramaticky označovaný elektronický Korpus soukromé korespondence, který obsahuje 2 000 ručně psaných dopisů a 1 000 e-mailů z přelomu 20. a 21. století pocházejících od 3 000 pisatelů, především mladých lidí. Část věnovaná ručně psaným dopisům se v roce 2006 stala samostatnou složkou Českého národního korpusu (KSK-dopisy; <http://ucnk.ff.cuni.cz>), v komplexnosti byly shromážděné texty i s fotokopii originálů a s dodatkem 2 000 SMS publikovány v práci *Čeština v současné soukromé korespondenci. Dopisy, e-mail, SMS* [HLADKÁ a kol. 2005]. V současné době se snažíme sběr a zpracování soukromých dopisů rozšířit na celé 20. století a obohatit tak dosavadní korpus o diachronní rozměr.

Ve výzkumné rovině se od 90. let 20. století zaměřujeme na využití korespondenčních textů pro poznávání jazykového úzu (na tento aspekt stu-

dia soukromých dopisů poukázal už Bohuslav Havránek [HAVRÁNEK 1938], Alois Jedlička [JEDLIČKA 1971–1972, 1974] aj.). V minulých letech jsme se mj. zabývali využitelností soukromé korespondence pro poznání teritoriální a sociální diferenciacie češtiny. Aktuálně se snažíme představit soukromé dopisy jako vhodný pramen pro lexikologický výzkum a lexikografickou reflexi. K tomuto cíli směřuje i předkládaná publikace přinášející nahlédnutí do oblasti příznakového lexika osobní korespondence mladých lidí.

Autorky děkují recenzentkám paní profesorce Marii Krčmové a paní doktorce Jarmile Bachmannové za všechny cenné rady a připomínky i za přátelskou vstřícnost, s níž se věnovaly posouzení textu. Poděkování patří také studentům a doktorandům brněnské bohemistiky, kteří s přípravou práce pomáhali. Zejména Martě Šabatové (Mrázové) za podíl na excerpci materiálu a dále Zuzaně Děngeové, Michaele Ficnarové a Petru Malčíkovi za pomoc při závěrečné revizi textu.

Úvod

V materiálu obsaženém v Korpusu soukromé korespondence (KSK), o jehož vybranou část se opírá tato práce, je vedle lexikálních prostředků neutrálních, bezpříznakových zastoupena pestrá škála prostředků příznakových. Jde především o (nespisovné) lexikum typické pro tzv. běžnou mluvu,¹ jímž je osobní korespondence vzhledem ke své neformálnosti a oscilaci mezi mluveností a psaností bohatě nasycena.

Pro jazyk osobních dopisů je v relaci k jejich intimnímu charakteru i zákonitostem dopisového žánru a textového vzoru (srov. náplň úvodních a závěrečných kompozičních složek) příznačné také četné zastoupení emocionálně zabarveného lexika. Ve zcela ojedinelém rozsahu, pestrosti i autenticitě zachycuje osobní korespondence např. hypokoristické varianty křestních jmen,² ve velkém množství pragmatická deminutiva, ale též slova mazlivá, zhrubělá, vulgární apod.

Vzhledem k věkovému složení pisatelů podává KSK cenné informace o slovní zásobě mlůvy mládeže.

Rejstřík konkrétních typů příznakových lexikálních prostředků obsažených v analyzovaném souboru 100 dopisů z KSK-dopisy je bohatý a různorodý. Nacházejí se v něm expresiva (*vykuk, blbec*), slova zhrubělá (*prdlý, ségra*), vulgární (*nasraný, odsrat, posrat se*), slova obecné češtiny (*pracák, kámoš, kafe, tejdén*), expresivní výrazy příznačné pro běžnou mluvu (*auták, zvorat, pokazit, vydyndat něco*), výrazy typické pro mluvu mládeže (intenzifikační a hodnotící výrazy jako *báječně, bezva, blbě, děsivě, děsně, hrozně*), slangismy vázané na školní prostředí (*úča, vysvígo, němína*), slova hovorová (*řidičák, naši, moji rodiče*), výrazy knižní (*zželet se, tkvít/ tkvět*), výrazy zastaralé (*lont, vesnice*), pozdravy (*ahojda, ahojky, čau, čauik, čauky, nashle*), oslovení (*beruško, zlatíčko*). Objevují se i projevy jazykové tvořivosti (např. žertovné přesmyčky *mechulit, chumelit, limovat, milovat* a mnohé další). Hojně se vyskytují frazémy. Lexikální materiál soukromé korespondence je zajímavý nejen typologickou šíří příznan-

1 V pojetí Marie Krčmové je běžná mluva „funkčně vymezená podoba národního jaz[yka], jejíž strukturální náplň může být různá, často i smíšená, a to v závislosti na konkrétních okolnostech vzniku a percepcce komunikátu“ [KRČMOVÁ – CHLOUPEK 2002: 193].

2 V této práci se propriální složkou lexika obsaženého v KSK nezabýváme. K problematice hypokoristik v KSK viz např. [MACHALOVÁ – OSOLSOBĚ v tisku].

vých lexémů, ale především jejich koncentrací a vzájemným působením na malé textové ploše.

K široké problematice příznakového lexika v osobních dopisech lze přistupovat z různých hledisek a východisek – hlediska lexikologického, stylistického, sociolingvistického, psycholingvistického a v neposlední řadě i jazykově kulturního. V naší práci klademe otázku, jaké možnosti výzkumu skýtá přístup lexikografický.

Lexikografický pohled na příznakové lexikum v osobních dopisech mladé generace nemá zatím v české lingvistice svého předchůdce. Proto také naši práci míníme jako sondu, která má na jedné straně prokázat možné uplatnění lexikografického přístupu k lexikální složce soukromé korespondence, na straně druhé ukázat, že soukromá korespondence je vhodným pramenem pro studium příznakového lexika současné češtiny a zároveň cenným materiálovým i obecně teoretickým zdrojem pro lexikografické účely.

Lexikografický přístup v první řadě vyžaduje propracovat zásady tohoto způsobu popisu příznakového lexika, opřít je o obecně teoretická východiska. Ve spojitosti s tím je nutné řešit takové obecné otázky, jako je pojetí příznakovosti, příznakových lexikálních prostředků a jejich typologie. Důležitý prvek lexikografické koncepce představuje pojetí příkladové části. Je třeba hledat řešení, jak prezentovat užití slova, jak ukázat jeho lexikálně-sémantické okolí a naznačit způsob vyjadřování pisatele a také jak dokreslit výklad významu dané jednotky.

Řešení lexikografického přístupu se podává v části *Slovník soukromé korespondence. Dopisy mladých lidí z přelomu 20. a 21. století*. Po výkladech o koncepci slovníkového popisu a uspořádání slovníku následuje vlastní slovníková část. Frazémy se výběrově zpracovávají v samostatné příloze (*Příloha 1. Frazémy a idiomy*). Monografické zpracování dále obsahuje soupis osobních dopisů tvořících materiálovou základnu slovníkového popisu. Každý dopis je opatřen základními sociolingvisticky relevantními údaji o pisateli a krátkou informací o tematické náplni textu (*Příloha 2. Charakteristika dopisů*). Pro ilustraci se zařazují také ukázky ručně psané korespondence (*Příloha 3. Ukázky dopisů*).

Slovník soukromé korespondence. Dopisy mladých lidí z přelomu 20. a 21. století

I. Východiska slovníkového popisu

1. *Slovník soukromé korespondence* se pojímá jako slovník speciální a diferenční. Jeho cílem je zaznamenat soubor příznakových lexikálních prostředků užitých v osobních dopisech, konkrétně v soukromé korespondenci mladých lidí z přelomu 20. a 21. století (dále jen osobní dopisy). Zároveň si klade za úkol podat výklad významu prezentovaných lexikálních jednotek.

Příznakovými lexikálními prostředky rozumíme prostředky vyznačující se charakteristickým, rozlišujícím rysem.³

Mezi příznakové lexikální prostředky se v slovníku řadí lexikální jednotky, jejichž příznakovost se zakládá na příslušnosti k některému z útvarů a poloútvárů národního jazyka, k typu komunikace a k jednotlivým stylům a stylovým vrstvám (*spacák* hovor., *jsoucnost* kniž., *depka* ob. ,deprese;

3 Příznakovost lexikálních prostředků se řadí k trvale otevřeným otázkám. Rozdílná pojetí a vymezení příznakovosti lexikálních prostředků i jejich klasifikace se zakládají na tom, přistupuje-li se k jevu z hlediska lexikografického, lexikologického nebo stylistického, uplatňuje-li se hledisko systémové nebo „situačně-kontextové“, či opírá-li se koncept příznakových lexikálních prostředků o přístup sociolingvistický.

Z lexikografického a lexikologického hlediska se nověji příznakovostí lexikálních jednotek zabýval Josef Filipec [FILIPEC 1995a, 1995b]. V lexikograficky orientované studii [FILIPEC 1995a: 40] uvádí, že příznaky LJ [lexikálních jednotek] je třeba chápat „jako opoziční charakteristiky na ose příznakovost – bezpříznakovost, neutralnost, fungující jako restriktivní hodnoty užití LJ“. Podle autora tvoří opoziční diasystémy vzhledem k času, prostoru atd. Pokud jde o lexikum s pragmatickými sémami, tyto sémami „svým příznakem vymezují úzus LJ a nabývají stylistické funkce, takže vytvářejí v konfrontaci s LJ neutrálními specifický metasystém opozičních stylistických kvalifikátorů, charakteristik“ [FILIPEC 1995a: 36].

S novým, nosným pojetím příznakovosti lexikálních prostředků přichází *Slovník současného slovenského jazyka, A–G* (2006) v rámci koncepce funkčních kvalifikátorů.

Z novějších stylistických domácích prací zde připomínáme heslovou stať Milana Jelínka *Příznak stylový* v Encyklopedickém slovníku češtiny [JELÍNEK 2002: 360–361] a práci Marie Čechové [ČECHOVÁ 2008: 33–39]. Jelínek [JELÍNEK 2002: 360] při charakteristice příznakových lexikálních prostředků upozorňuje, že klasifikace příznaků „není jen věcí stylistiky, jednotlivé typy příznaků mají rozdílné uplatnění v různých druzích komunikace a nabývají stylistického příznaku v textu“. Čechová [ČECHOVÁ 2008: 34] se zabývá otázkou systémové a situačně-kontextové příznakovosti jazykových jevů.

teplota obl. čes. ‚horečka‘, *synek* obl. slez. ‚mladík, hoch‘, *dýza* slang. ‚diskotéka‘). Připomínáme, že příznakovost lexikálních prostředků z tohoto hlediska bývá představována jako rozložení, umístění výrazových prostředků na ose spisovnost – nespisovnost.⁴

K příznakovým prostředkům náležejí dále ty, jejichž příznakovost se zakládá na vyjádření citového, hodnotícího a volního postoje mluvčího, tj. prostředky s rysem expresivity, emocionality, evaluace (*vykuk* ‚vychytalý člověk‘; *řvát* ‚plakat‘; *pekelně* ‚velmi, značně‘ – *prázdniny se pekelně nachýlily k závěru*; oslovení: *beruška*; nadávky: *blbec*; pozdravová citoslovce: *ahojky*; emocionální citoslovce: *proboha*; zvukomalebná citoslovce: *ach, jé* atd.).⁵

K příznakovým prostředkům se rovněž přiřazují výrazy zastaralé a zastarávající, výrazy dobové a prostředky příznakové z hlediska frekvence.

Jak patrně, při řešení problematiky příznakovosti, v pojetí a klasifikaci příznakových lexikálních prostředků *Slovník soukromé korespondence* (dále SSK) navazuje na domácí lingvistickou tradici, na práce zabývající se současnou jazykově útvárovou a funkčně komunikační situací češtiny, na práce lexikologické a stylistické a v neposlední řadě na výkladové slovníky současné češtiny.⁶

4 Z hlediska stylistického podává takový výklad Milan Jelínek [JELÍNEK 1995b: 779]: „Podle stylových příznaků [...], lze sestavit stylistickou osu nejméně se třemi hodnotami: neutrální, hovorovou a knižní. Na straně hovorovosti je možné osu prodloužit za hranice spisovnosti tak, že zahrne prostředky interdialektické (zejména obecně české) a za nimi nářeční, na straně knižnosti pak prostředky archaické [...].“ Jelínek zde navazuje na svou dřívější stať [JELÍNEK 1979]; nověji se touto typologií zabývá v hesle *Příznak stylový* [JELÍNEK 2002]. – Podobnou charakteristiku, avšak zřetelně vedenou z pozice strukturálních útvarů češtiny, najdeme v kolektivní práci *Čeština – řeč a jazyk* [ČECHOVÁ a kol. 2011: 23].

5 Na problémy s pojetím expresivity poukazuje František Čermák v monografii *Lexikon a sémantika* [ČERMÁK 2010: 124–125]. – Při pojetí expresivity vycházíme z výkladu Jaroslava Zimy v monografii *Expresivita slova v současné češtině* [ZIMA 1961]. – Hodí se zde též připomenout kritéria expresivního zařazení lexikální jednotky u Igora Němce [NĚMEC 1968: 33–34]: „[...] expresivní zabarvení (expresivní příznak) dané lexikální jednotky považujeme za prokázané tehdy, vyskytuje-li se tato jednotka pouze v citově hodnotícím nebo aktualizacním kontextu (a) a zároveň se vyznačuje aspoň jednou z dalších vlastností: buď zvláštním hláskovým skladem (b) nebo intenzifikací obsahu (zmnožením významových znaků) svého synonyma (c) nebo konkretizační označované představy (d).“

6 Výčet všech prací omezuje na uvedení jen několika titulů: Alois Jedlička: *Spisovný jazyk v současné komunikaci* (1974), *Příruční mluvnice češtiny* (1995), Marie Čechová – Marie Krčmová – Eva Minářová: *Současná stylistika* (2008), Josef Filipce – František Čermák: *Česká lexikologie* (1985); František Daneš a kol.: *Český jazyk na přelomu tisíciletí* (1997); dále studie Josefa Filipce *Teorie a praxe jednojazyčného slovníku výkladového* (1995a), práce Milana Je-

Pozn.: Přijaté řešení se týká i složky terminologické. Užíváme tradičně uplatňovaná označení *stylový příznak*, *stylová charakteristika*, *stylový kvalifikátor*, přestože tato označení svým popisným charakterem poukazují na stylistické východisko při vytyčování příznakovosti lexikálních prostředků a také jen na jistý okruh lexikálních prostředků.⁷

2. SSK zachycuje slova plnovýznamová i slova nadstavbových a nesamostatných slovních druhů (zájmena, částice, spojky a citoslovce). Do slovníku jsou zahrnuta stylově příznaková zájmena (*ten samý* hovor. ‚týž‘), spojky (*leč* kniž. ‚ale‘), předložky (*dle* poněk. knižně ‚podle‘); obecněčeské variantní podoby zájmen (*ňáký* ob. ‚nějaký‘), spojek (*páč* ob. ‚protože‘); částice (např. *ale* vyjadřující zdůraznění citového postoje mluvčího – *To jsem se ale měla*), citoslovce (*fúj, hm, hurá, proboha, vid' aj.*).

Frazémy jsou zpracovány v samostatné příloze (*Příloha 1. Frazémy a idiomy*).

3. Rozsahem se slovník řadí k tzv. malým slovníkům; obsahuje přes 800 hesel.

II. Materiálová základna

Z celkového počtu 2 000 osobních, ručně psaných dopisů zpracovaných v Korpusu soukromé korespondence, konkrétně v jeho části KSK-dopisy, byl vybrán relativně kompaktní soubor 100 dopisů (kritériem výběru byl věk pisatelů do 30 let). Autoři dopisů mají středoškolské nebo vysokoškolské vzdělání nebo jsou studenti středních (i učňovských) nebo vy-

línka (1979, 1995, 2002). Pokud jde o slovníky, jsou to především *Slovník spisovného jazyka českého* (1960–1971), *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (1. vyd. 1978, 2. vyd. 1994 a vyd. násl.) a *Nový akademický slovník cizích slov* (2005).

⁷ K pojetí příznaků, k lexikografickému přístupu k nim i k řešení terminologických otázek srov. výstižný výklad Jána Bosáka [BOSÁK 2008: 123]: „Nielen v širšej kultúrnej verejnosti, ale aj užšie v lingvistickej obci sú zafixované predovšetkým výrazy štylistické, resp. štylové kvalifikátory. Pri práci nad prvým zväzkom Slovníka súčasného slovenského jazyka (2006) sa ukázalo, že štylistické kvalifikátory tvoria iba jednu podmnožinu – hoci najpočetnejšiu – funkčných kvalifikátorov. Pragmaticky a skúsenostne vychádzame z faktu, že existuje istý rozdiel – niekedy väčší, inokedy menší – medzi štylistickým a lexikografickým prístupom v hodnotení lexikálnych jednotiek: v štylistike sa lexikálne jednotky vyberajú a usporiadávajú vopred vzhľadom na základnú funkciu prejavu (komunikátu), v lexikografickej práci je to naopak – v mnohomiliónovom korpuse, v elektronickej databáze textov, sa hľadajú aktuálne systémové väzby a prepojenia lexikálnych jednotiek.“

sokých škol, pocházejí z celého území České republiky; dopisy se datují do období let 1997–2003.

Pro soubor těchto dopisů je kromě sociolingvistických charakteristik příznačná i jejich složka obsahová a tematická (dopisy jsou čistě osobní, často pouze kontaktové, k frekventovaným tématům patří líčení, co pisatel právě dělá, co dělal v poslední době, milostné vztahy, vztahy s kamarády, s rodiči, školní problémy, prázdninové činnosti, zážitky z dlouhodobějšího pobytu v cizině apod.). Charakteristická je také složka jazyková a vzhledem k ručnímu psaní i složka grafická. (Tvaroslovných a hláskoslovných jevů si částečně všimáme v části VI.)

Soupis a stručnou charakteristiku osobních dopisů tvořících materiálový zdroj přináší *Příloha 2. Charakteristika dopisů*.

Pozn.: Nabízí se otázka, zda 100 dopisů obsahuje pro lexikografický popis lexikální složky osobní korespondence dostatečně reprezentativní materiál. Porovnání s referenčními sondami provedenými na celém KSK-dopisy a také s budovaným registrem všech příznakových (nebo alespoň v základních slovnících nezaznamenaných) lexikálních jednotek z KSK-dopisy však ukázalo, že excerpcí vybraného vzorku přinesla typologicky srovnatelný, a tudíž pro první lexikografickou sondu jazyka soukromé korespondence dostatečně reprezentativní materiál.

III. Výběr heslových jednotek

Výběr hesel – v souladu s cílem slovníku – vychází z kritéria příznakovosti lexikálních prostředků.

Podle tohoto kritéria (a zásady) se do slovníku zařazují výrazy, které se charakterizují (a také hodnotí) jako obecněčeské, oblastní, nářeční, slangové, hovorové, knižní; dále výrazy expresivní, v jejichž rámci se rozlišují slova s kladným citovým zabarvením, slova hanlivá, zhrubělá a vulgární; rovněž se zařazují lexikální prostředky zastarávající a zastaralé, výrazy s charakteristickou frekvencí i lexikální prostředky příznakové z dobového hlediska. Kritérium příznakovosti se týká nejen výběru slov plnovýznamových, ale také výběru zájmen, spojek, předložek, částic a citoslovcí (srov. pojetí příznakových lexikálních jednotek a jejich klasifikaci v I. 1. a také jejich charakteristiku z hlediska slovních druhů v I. 2.).

Metodika výběru

Podklad pro výběr heslových slov tvořil soupis příznakových lexémů (včetně frazémů)⁸ zjištěných v stanoveném souboru korespondenčních textů na základě porovnání s výkladovými slovníky současné češtiny – především se *Slovníkem spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (1978, 1994 a násl. vyd.; dále SSČ) a *Slovníkem spisovného jazyka českého* (1960–1971; dále SSJČ). Přihlíželo se také k *Novému akademickému slovníku cizích slov* (2005; NASCS), k slovníku Zdeňky Sochové a Běly Poštoilkové *Co v slovnících nenajdete. Novinky v současné slovní zásobě* (1994; CSN); k slovníku *Nová slova v češtině. Slovník neologismů 1, 2* (1998, 2004; NS 1, NS 2), k *Slovníku české frazeologie a idiomatiky* (2. rozšířené vyd. 2009; SČFI) a též k *Frekvenčnímu slovníku mluvené češtiny* (2007; FSMČ).

Pozn. Opírá-li se zjišťování příznakových jednotek o porovnání se slovníkovými popisy lišícími se rozsahem, zaměřením, dobou vzniku, rozdíly v celkovém pojetí atp., je třeba si uvědomit možnosti a meze tohoto postupu. Při shromažďování příznakových lexémů jde konkrétně o tyto aspekty:

1) V materiálu osobních dopisů se vyskytují i jednotky, které základní výkladové slovníky současné češtiny (SSJČ, SSČ) neregistrují, protože jde o slova novější lexikální vrstvy, než popisují dané slovníky (*pohodář, batůžkář, net, internet, opatrovat se, prozvonit*), nebo protože se orientují především na spisovnou slovní zásobu, zatímco porovnávané lexémy náležejí k prostředkům obecné češtiny nebo k slangu nebo k prostředkům oblastním (*foťák, nákladák, cígo, křídlice*). (Obě hlediska se v mnoha případech prolínají.)

2) Slovníky se liší, pokud jde o zaznamenávání příznakovosti a bezpříznakovosti u téhož slova. Např. *alibismus* podává SSJČ bez charakteristiky, časově následující SSČ uvádí kvalifikátor hanl. a novější NASCS opět podává lexém bez charakteristiky; *odpoutat se* ve významu ‚odloučit se‘ charakterizuje SSJČ jako poněkud knižní, ale SSČ překvapivě jako neutrální.

3) Rovněž je otázkou, nakolik slovníkové charakteristiky některých slov odpovídají dnešnímu stavu. Např. *áro* se podává v NASCS s kvalifikátorem slang., předložka *díky* v SSČ je hodnocena kniž. ap.

K těmto skutečnostem se přihlíželo jak při výběru heslových jednotek, tak při podávání stylových kvalifikátorů. – K užití SSJČ, SSČ, popř. NA-

8 Na vytvoření soupisu se v rámci své diplomové práce podílela Marta Šabatová [ŠABATOVÁ 2007].

SCS při výkladu významů lexikálních prostředků v SSK a při uvádění stylových kvalifikátorů viz IV. a V. 1.

Vzhledem k povaze výchozího soupisu příznakových lexémů se při výběru heslových slov přistoupilo k porovnání tohoto shromážděného materiálu s dalšími zdroji. Provádělo se porovnání s ostatními korespondenčními texty shromážděnými v KSK-dopisy, s materiálem Českého národního korpusu a s materiálem internetových textů. Na tomto základě se revidoval podkladový soupis příznakových lexémů a také se zjišťovala příznakovost lexikálních prostředků, které ve slovnících nejsou zaznamenány.

IV. Výklad významu lexikálních jednotek

Pro SSK se přijala zásada vycházet při podávání lexikálních významů slov a slovních spojení z významů, v nichž jsou tyto jednotky doloženy v materiálové bázi. Přijatou zásadou se sleduje nejen cíl **informační**, tj. informovat o významu užitých slov. Umožňuje se tím také ukázat některé **charakteristické rysy** popisovaného lexika.

V prvé řadě přijetí zásady umožňuje ukázat, že význam užitě lexikální jednotky je významem běžným, **uzuálním** (srov. např. významy slov jako *základka* ‚základní škola‘ – „*připomínala mi našu třídní ze základky*“ [1887]; *pusa* ‚polibek‘ – „*jestli mi přijde dát pusu*“ [1983]; *naštvaný* ‚rozzlobený, rozhněvaný‘ – „*jsem naštvanéj jako blázen*“ [1900]; *dýza* ‚diskotéka‘ – „*ještě v tu sobotu jsem šla na dýzu*“ [1951]). Umožňuje také zachytit **individuálně odstíněné užití** (např. *nahlížet* ve významu ‚pronikat k podstatě jedinečného člověka‘ – „*je moje vnímání druhého poznamenáno [...] sníženou schopností kriticky jej nahlížet*“ [1928], srov. s významem slova *nahlížet* v SSJČ).⁹

Přijatá zásada umožňuje ukázat i další jevy. Patří k nim **jednoznačnost**, **určitost** užívaného lexika na straně jedné a **neurčitost**, **vágnost** na straně druhé. (Srov. např. sémanticky neostré výrazy jako *pakárna* ‚nějaké [protivné, otravné, nesmyslné apod.] prostředí, místo, zařízení¹⁰; *šilený* ‚strašný, hrozný, bláznivý, nesmyslný‘; *lítat* ‚(v pohybu) zařizovat spoustu

9 V hranatých závorkách se uvádí identifikační číslo dopisu.

10 Zde jde o plynulost v rámci významů ‚místo, prostředí, zařízení‘, *pakárna* ovšem pokrývá i významy ‚nesmyslná činnost‘, ‚hloupý nápad‘ a další.

organizačních, pracovních záležitostí ap.¹¹ Rovněž ukazuje rozrůzněnost **expresivního** lexika aj.

Metodické aspekty

Vzhledem k tomu, že se v SSK k výkladu významů lexikálních jednotek, které jsou zachyceny ve výkladových slovnících, přistupuje na pozadí těchto slovníkových popisů, je třeba ozřejmit některé diference mezi výkladem významů lexikálních jednotek v SSK a mezi slovníkovými popisy.

Diference mezi SSK a výkladovými slovníky v první řadě spočívají v tom, že výklady významů slov a slovních spojení v SSK nejsou vždy identické s výklady ve slovnících (srov. např. výklad významu *tahoun* v SSJČ – ‚kdo dovede táhnout (těžce n. vytrvale pracovat); dřič, pracant‘ a v SSK – ‚kdo dovede vzít za práci, podněcuje, vede ostatní‘; *fandit* v SSČ – ‚s náruživým zájmem stranit určitému sportu, mužstvu ap.‘ a v SSK – ‚s velkým zájmem někomu stranit, přát vítězství‘). Rozdíly mezi výklady v SSK a ve výkladových slovnících se mohou zakládat na sémantických posunech a změnách v sémantice lexikálního prostředku, mohou však také vyplývat z odlišné detailnosti slovníkových popisů.

Diference se týkají také zachycování polysémnních jednotek v SSK. Zásada vycházet při podávání lexikálních významů slov a slovních spojení z významů, v nichž jsou tyto jednotky doloženy v materiálové bázi, znamená, že se v SSK nezaznamenává polysémnní struktura lexikálních jednotek v tom rozsahu, ve kterém ji prezentují výkladové slovníky.

V. Stylová charakteristika lexikálních prostředků

Podávání tzv. stylových příznaků lexikálních jednotek patří k základním koncepčním prvkům SSK. Jejich uvádění – jak již bylo řečeno – vychází z dosavadní klasifikace stylových příznaků (viz I. 1; tam i poznámka terminologická).

S podáváním stylových charakteristik se pojí některé problémy, mezi jiným se týkají konkrétního uvádění stylových příznaků lexikálních prostředků podle výkladových slovníků současné češtiny a způsobů prezentace stylových charakteristik v SSK.

1. Pro SSK se přijímá zásada neuvádět kvalifikátory mechanicky podle

11 Srov. doklad: *Neboj, nejsem prdlá, ale byl u nás turnaj v házený. To byl teda den, od 8 hodin do 15 odpoledne jsem lítala v tělocvičně.* [1880].